

Erkel-művek az aradi színpadon

Kétszáz éve, 1810. november hetedikén született Gyulán Erkel Ferenc

(szülőháza ma múzeum). A kerek évfordulót a magyarlakta területeken sok helyen megünnepelték Budapeستől Kolozsvárig. A Szövétnek ezzel az írással idézi emlékét.

Már a dédnagyapja, nagyapja, édesapja is kiváló muzsikus volt, és a kötődés a zenéhez Ferencék családjában is folytatódott, a tíz testvér közül ketten léptek zenei pályára, rajta kívül József nevű öccse lett énekes. A negyedik nemzedék, Erkel fiai közül három választotta hivatásául a zenét. A legidősebb, **Erkel Gyula** karmester, zeneakadémiai tanár, zeneszerző lett, színpadi kísérő zenét is írt, többek között a *Csongor és Tündéhez* és *Az ember tragédiájához*, ezt Aradon is évtizedekig játszották.

Elek a Népszínház vezető karmestere, és számtalan népszínmű, zenés játék zeneszerzője.

Ezek közül Aradon több mint húszat játszottak. Az ő szerzeménye például a Glogovácon, (a mai Vladimirescu) játszódó Náni zenéje is. (bemutató 1890. január.)

Sándor az Operaház vezető karmestere, és egy ideig főzeneigazgatója volt.

E mellett a fiúk (Az Erkel-műhely, ahogy nevezték) az apjuknak is segítettek, az utolsó művek hangszerelésének nagy része az ő munkájuk.

De visszatérve Erkel Ferenchez, életének első jelentős munkahelye Kolozsvár. „ *Ami vagyok, azt mind a Kolozsváron töltött éveimnek köszönhetem (...), ott tanultam a legtöbbet, ott lelkesítettek , ott kötötték lelkemre a magyar zene felvirágzásának ügyét, és ott telt meg a lelkem a szebbnél szebb magyar-székely dalok árával, amelytől nem tudtam többé szabadulni,*”– vallja később az itt töltött évekről.

1835-ben költözik a fővárosba, 1838-tól a Nemzeti Színházzá alakuló Pesti Magyar Színház karnagya, majd az idő múlásával a hazai zenei élet legszámottevőbb alakja lesz. Szinte nincs itt olyan terület, amelynek a szervezésben vagy irányításában részt ne vett volna: az ő közreműködésével alakul meg a Filharmoniai Társaság 1853-ban, majd 1875-ben a Zeneakadémia, amelynek nemcsak igazgatója, de zongoratanára is. Az 1868-ban megalakuló Országos Daláregyesület országos főkarmesterévé választják. (Egy érdekesség: az egyesület létrehozását 1867 nyarán az aradi találkozón határozták el.)

Az **1884-ben megnyíló Magyar Királyi Operaházban** az első főzeneigazgató. (E mellett szenvedélyes sakkozó is volt, 1864-ben a pesti Sakk-kör egyik megalapítója.)

Élete legfőbb értelmében azonban a zeneszerzés. Legismertebb alkotása a nemzeti imádsággá lett

Himnusz zenéje. A Kölcsey-vers zenébe foglalására 1844-ben a Nemzeti akkori igazgatója, Bartay András írt ki pályázatot, június 15-én hirdettek eredményt, és a nyertes – mint tudjuk– 14 pályázó közül az intézmény karmestere, Erkel Ferenc lett. (Egy évvel előbb Bartay pályáztatja meg a Szózat megzenésítését is, annak győztese Erkel későbbi librettistája, a nagyon rövid életű Egressy Béni.) Az alkotás nagyon hamar népszerűvé vált, már 1845-ben országszerte ismerik, a negyvennyolcas forradalomnak pedig az egyik lelkesítő éneke. A 19. században még nem a mai értelemben vett állami himnusz, de ezt énekelik az ünnepeken, sőt a tüntetéseken is. Ma is „élő” és nemcsak hivatalos zene, hanem a nemzeti összetartozás jelképe. Nincs még egy olyan nemzeti himnusz, amelyet ma is énekelnének a templomokban, ahogy ez a mi himnuszunkkal történni szokott (különösen a Trianon által elszakított területeken).

A másik nagy érdeme, hogy megteremtette a magyar nemzeti operát. Ugyanazt tette, mint a kortárs orosz Glinka, lengyel Moniuszko vagy cseh Smetana: a saját népzeneje elemeit (a dal- és táncformákat, hangszereket) ötvözte nyugati, elsősorban olasz vagy francia mintákkal, létrehozva a sajátos nemzeti színpadi zenés kifejezésformát. (Csak sajnós, velük ellentétben, Erkel csak „magyar” zeneszerző maradt, nem került be a nemzetközi zenei élet vérkeringésébe, mint társai).

Az első igazi nagy műve ebből a szempontból a *Hunyadi László*. (Előtte 1840-ben már bemutatták a *Báthori Máriát*, sikeres volt ez is, és magyaros dal-
lamvezetésű, de még nagyon érezhető volt rajta az olasz opera hatása). A *Hu-
nyadit*, melynek szöveggönyvét Egressy Béni írta, 1844 januárjában mutatta be
a Nemzeti Színház, és már az ősbemutatón tomboló lelkesedéssel fogadták. A
verbunkos zenén alapuló indulóit azonnal énekelni kezdték, és dúdolta az egész
ország a szép áriákat. (Népszerűsége persze nemcsak a zenének, de témának, a
magyar történelmi múlt aktualizált eseményeinek is köszönhető.)

Művészetének csúcsa a *Hunyadi* után 17 évvel elkészült *Bánk bán*. A lib-
rettó itt is Egressy műve, aki élete utolsó esztendejében, 1851-ben írta ezt meg
Katona tragédiája alapján. (Az események a két alkotásban nem egyeznek meg
teljesen, az operában – a cenzúra elkerülése érdekében– nagyobb hangsúlyt
kap a családi konfliktus.) Az opera igazi műremek, a magyar zene elemei plasztikus
egységgé alakulnak – írja róla a kortárs zeneszerző, Mosónyi Mihály – el-
mélyült benne a zenei jellemábrázolás, és a verbunkost túl nem szárnyalható
magasságokba emelte. A magyar jelleget erősíti benne a hangszerelés és a spe-
ciális magyar hangszerek a citera, a cimbalom alkalmazása a zenekarban.

Az 1861 márciusában bemutatott opera hatalmas sikert aratott, a zajos
lelkesedés már első alkalommal politikai tüntetés számba ment, és hasonló fo-
gadtatással játszották az egész ország operaszínpadain.

Az ezt követő művei már nem értek el az első kettőhöz hasonló népsze-
rűséget, ezekben egyre nagyobb szerepet kapnak a kórusok és az együttesek. A
Dózsa Györgyöt (1867) a témája, a parasztfelkelés miatt sem szerették, a *Bran-
kovics György* (1874) pedig már nemannyira „magyaros,” érződik benne a wag-
neri hatás, kaleidoszkópszerű szerkezete pedig a balkáni népek zenéjének ösz-
szegezése. (A zenekritikusok ezt a művét is nagyon értékesnek tartják).

Az 1880-ban írt *Névtelen hősök* című romantikus daljátékában a népies műzene és a kórusok vannak túlsúlyban. Ebben a negyvennyolcas forradalomban harcolók tömegeinek állít emléket. Kevésbé sikerült alkotása a *Sarolta* című vígopera, amely 1862-ben a Bánk bán értékei után csalódást okozott. Az utolsó műve, az *István király* (1885) a bemutató fényes külsőségei ellenére sem aratott sikert.

Színpadi alkotásai mellett sok zenekari mű (nyitány, feldolgozások, gyászinduló) és kórusmű is fűződik a nevéhez, ezeket ma is játsszák, illetve éneklük.

Aradon az operái közül legtöbbet a *Hunyadi Lászlót* és a *Bánk bánt* játszották. Az 1840-es évek Hunyadi-bemutatóiról az eddigi adatok birtokában nem maradtak pontos információk, de ismert lehetett, mert az 1848-as tüntetések alkalmával az aradiak a híres, ma is népszerű Meghalt a cselszövő kezdetű indulót énekelték, és a színházban ezt is húzták Pepi cigány „bandájával” március 17-én a színházban – Lakatos Ottó emlékezete szerint. Viszont Latabárék már két olyan Szigligeti-népszínművet játszottak, amelyek zenéjét Erkel Ferenc szerezte, illetve állította össze nótákból, népdalokból. (Két pisztoly /1844/, A zsidó /1846/)

A Csernovics Péter által támogatott, 1850-ben szerveződött társulat műsorán viszont már szerepelt a *Hunyadi*. Philippovitsék együttesének operatagozata országos hírű, jó énekesekből állott, itt énekelt például Toperczerné, akit La Grange asszony után a legjobb énekesnek tartott az akkori kritika. (A Pesten szereplő híres francia énekesnőnek írta Erkel Szilágyi Erzsébet gyönyörű és nagyon nehéz koloratúr áriáját, amelyet ma is La Grange áriának neveznek). És az ötvenes évek elején ebben az operában is énekelt itt egy kisebb szerepet a később országos hírűvé vált Szerdahelyi Kálmán, aki fiatalon– bár nagy hangja nem volt– operaénekesként kezdte színpadi karrierjét. (Szerdahelyi később is

sűrűn látogatott Aradra, a róla készült szobor 1900-as évek elejétől évtizedekig díszítette az aradi színház előcsarnokát.)

A Hunyadi László a későbbiekben az aradi operát játszó társulatok állandó műsorszáma maradt. Például a Szabó- Philippovits társulat 62/63-as évadában, amint a színlapok igazolják, már többször játszott, állandó repertoár-darab volt.

Az aradi operajátszás következő fényes korszaka Follinus János hatéves igazgatása. (1866-1872). Neves énekesei Marczelné, Fektér Ferenc, Dálnokiné megállták a helyüket a színpadon, és az igényes „kákán is csomót kereső” kritikus (Rodiczky Jenő) tetszését is elnyerték (időnként). Az egyik Hunyadi László-előadásról 1867. március elsején az Alföldben például így ír: *„László szerepében Dallfy rég nem volt úgy a hangjánál mint most. Különösen jól sikerült a kettőse a Gara Máriát éneklő Marczelnéval. Dálnokiné is jó volt Erzsébet szerepében, csak a magas hangjai voltak élesek”*.

Follinusék a Bánk bánt is bemutatták 1866. november 24-én (az eddig feltárt adatok szerint Aradon ez volt az első, és a siker bizonyítéka, hogy ezt követően nagyon rövid idő alatt még kétszer tűzték műsorra (december 1., 8.).

Erkel két remekművét az 1874-ben nyílt rangszínházban is gyakran játszották. (A szeptember 21-i megnyitó egyik műsorszáma is a Hunyadi-nyitány volt). Aradi Gerő és Tanner István társulata, majd az őket követő Bogyó – Mándoki-féle együttes is gyakran játszotta ezeket. (Mándoki Béla egyébként Pankotán született, Aradon lépett színpadra először 1861-ben, és itt ünnepelte a harmincéves színészi jubileumát). Sikeres lehetett a Bánk bán 1875. novemberi bemutatása, hiszen ekkor is kétszer egymás után játszották (november 24., 29.). Bánk szerepét Bogyó Alajos, Gertrúdot, Dálnokiné énekelte, Melinda Mándokiné, Tiborc Philippovits István volt. (Az egykori direktor kisebb megsza-

kításokkal haláláig, 1885-ig családjával együtt Aradon élt és "munkálkodott", sok évi eredményes működését a város díszpolgári oklevéllel honorálta.) A Színügy-gyámolító Egylet, amely főként az operákat kultiváltatta a színpadon, szintén előadatta énekeseivel a Hunyadi Lászlót.

Az 1885-ben megnyílt színház igazgatójának, Kercsányinak, majd az őt követő Aradi Gerőnek nincs opera együttese, de mivel a közönség igényelte, műsoron tartottak néhány operát is. Érdekes produkció ezek között Erkel negyvennyolcas tárgyú dalművének, a *Névtelen hősöknek* a színpadra állítása 1890. október 7-én. (Ez a Szabadságszobor avatási ünnepségének volt szerves alkotó része. A darabot Aradi Gerő énekesei az ünneplő aradi publikum és a neves meghívottak előtt négy este játszották el egymás után.)

A huszadik század első évtizedeiben Leszkaynak, Zilahy Gyulának és Szendreynek volt jó operatársulata, ők rendszerint a díszelőadásokon (évadnyitó, október hat, március 15) vagy neves művészek vendégjátékai alkalmával játszották „*a magyar dalmű zengzetes dallamait*” – ahogy a sajtó fogalmazott. Például Zilahyék az 1903/1904-es évadot nyitják meg a *Bánk bánnal* (meghívott vendég Pewny Irén az Operaház jeles szopránja, aki már az előző évad januárjában elénekelte ezt a szerepet Aradon). 1905-ben Szendrey is a *Hunyadival* kezdi első aradi évadát, ekkor Erzsébetet Krammer Teréz énekelte ugyancsak a fővárosi operától, László pedig Kertész Ödön temesvári tenorista volt. A szenvedélyes Petur megformálója Ladiszlay József, aki 1905-től szerződött Szendreyhez még Pozsonyban, követte őt Aradra is, és hosszú évekig énekelt Aradon, ő volt Petur hat év múlva is, mikor ezzel az operával ünnepelték Erkel születésének századik évfordulóját. Az előadásra az 1910/1911-es évadban, március 15-én a díszelőadás keretében került sor, az ezt követő évadban október hatodikán is ezt játszották. (Bánk Cseh Ferenc volt, Melindát Wlassák Vilma énekelte.)

A két világháború között, ha nem is állandó jelleggel, de játszottak operákat (például Róna Dezső és Szendrey társulatának is volt opera tagozata), de a magyar történelmet idéző Erkel-operák ekkor már nem voltak „aktuálisak”.

Erkel színpadi művei közül napjainkban csak a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* van jelen a Kárpát medence magyar operaszínpadain. Egyedül Kolozsvár vállalta fel az összes Erkel-opera bemutatását. (A *Bánk* és a *Hunyadi László* mellett a *Báthori Máriát*, a *Saroltát*, az *István királyt*, a *Névtelen hősokeket* is játszották). Ezek egy részét az Erkel Napokon idén novemberben is műsorra tűzték.

Piroska Katalin

Szövétnék, 2010. december

Könyvészet:

Bónis Ferenc, Erkel Ferenc életéről és koráról. Bp., 1995.

Németh Amadé, Erkel Ferenc életének krónikája. Bp., 1973.

Winkler Gábor, Barangolás az operák világában. Bp., 2005.

Mályuszné Császár Edit, Egy színészházaspár élete, Szerdahelyi Kálmán és Prielle Kornélia. Bp., 1956.

Az Alföld és az Arad és Vidéke témához tartozó lapszámok